

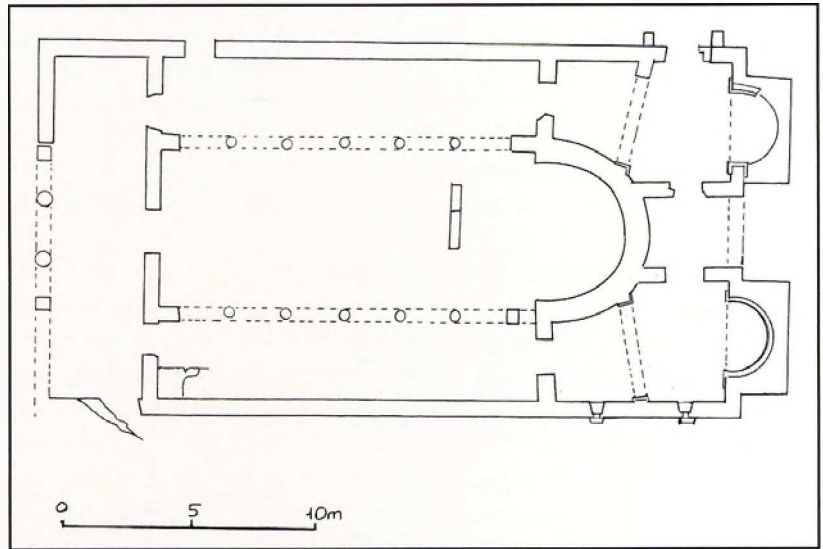
KİLİKIA VE İSAURIA BÖLGESİ KİLİSELERİNDEKİ GALERİLER

Kilikia ve Isauria bölgesi kiliselerinin dış duvarları genelde günümüze sağlam ulaşmalarına rağmen, aynı özelliği iç mekanlar için söylemek zordur. Örneğin iç mekanı neflere ayıran arkad sıralarının çok azı günümüze sağlam kalabilmiştir. Oysa kuzey ve güney arkad sırası Alahan Doğu Kilisesi ve Işıkkale Kilisesi'nde, kuzey arkad sırası Emirzeli 2 No.lu Kilise'de, güney arkad sırası Canbazlı ve Hasanlıler Kilisesi'nde korunabilmiştir.

Yine bölgede yapılan kiliselerde yan nefler ve nartheks üzerinde bulunan galerilerin de 1/2'yi harap halde oldukları görülmektedir.

Kilikia ve Isauria'daki galerili kiliseler 5. yüzyılın ilk yarısından² başlayarak 6. yüzyılın ortalarına kadar yapılmıştır ve bölge kiliseleri için karakteristiktir³.

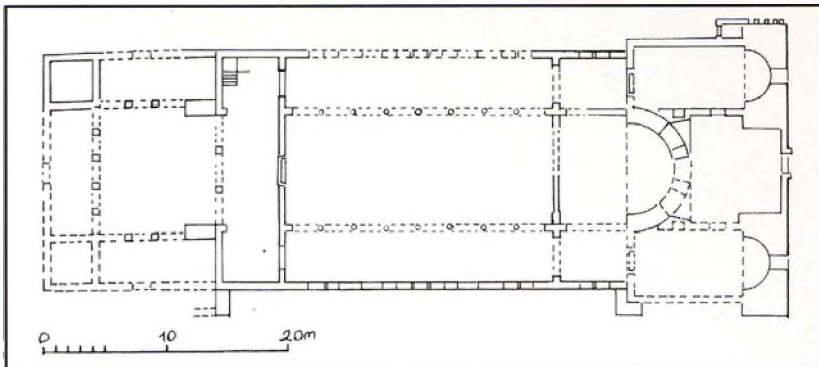
Galerili olarak yapılmış kiliselerin çoğu bazilikal planlıdır. Bunlar: Alahan Batı Kilisesi, Anamur

Çizim 1 : Emirzeli 2 no.lu kilise planı (A.Aydın, Emirzeli. Eine hellenistische bis spätantike Siedlung im Rauhen Kilikien, 1998, 21 vd. Abb.7)

kilise, Alakilise, Canbazlı, Çarıklar, Çatıören, Demirciören, Hasanlıler, Işıkkale, Kadirli, Mahras Dağı, Mazılık ve Üçtepe kiliseleri, Hierapolis Kastabala kiliseleri, Emirzeli 1 ve 2 No.lu Kiliseler, Kanlıdivane 1-2-3 ve 4 No.lu kiliseler, Cennet Cehennem Tapınak Kilisesi, Korykos Büyük Kilise,

Öküzlü Güney Kilisesi, Silifke Paulus Kilisesi, Yanıkhan Kuzey Kilisesi, Tapureli C Kilisesi, Uzuncaburç Tapınak Kilisesi'dir. Diğer planlara sahip kiliselerde de galeri görülmektedir. Örneğin transept planında Öküzlü Transept Kilisesi⁴, orta neflerinin üzerinde kule benzeri yüksekliğe sahip olmaları nedeniyle kubbeli kiliselerin öncüsü sayılan Alahan Doğu Kilisesi ve Meryemlik

Çizim 2 : Korykos transept kilisesi planı (F.Hild-H.Hellenkemper-G.Hellenkemper-Sailes, "Kommagene-Kilikien-Isaurien" RBK IV, 1990,217-218 Abb.14)

Zenon Kilisesi, çevre koridorlu Anavarza Havari Kilisesi ve ortadaki kare mekanın üç tarafındaki mekanların haç kolları şeklinde yerleştirildiği bir örnek olan Korykos Mezar Kilisesi de galerili kiliselerdir.

Kilikia ve Isauria bölgesi kiliselerinde galerilere çıkmak için kullanılan merdivenlerin yapı içindeki yerleri farklılık gösterir. Emirzeli 2 No.lu Kilise'de merdiven kuruluşu güney yan nefin güneybatı köşesinde (Çizim: 1)⁵, Korykos Transept Kilisesi'nde nartheksin kuzeybatı köşesinde (Çizim: 2)⁶, Korykos Mezar Kilisesi'nde nartheksin kuzeydoğu köşesinde (Çizim: 3)⁷, Korykos Büyük Kilise'de güney yan odanın kuzey duvar bitişiğinde⁸, Uzuncaburç Tapınak Kilisesi'nde nartheksin kuzey yan odasında (Çizim: 4)⁹ görülür. Bunlarda kullanılan malzeme taştır. Ayrıca bölgede bugün var olmamakla birlikte ahşaptan yapıldıkları için günümüze ulaşmadığı kabul edilen merdiven kuruluşlarına sahip kiliseler de vardır. Bunlardan Alahan Doğu Kilisesi'nde ahşap merdiven kuruluşunun naosta¹⁰, Öküzlü Transept Kilisesi'nde simetrik yan neflerin girişinde¹¹, Canbazlı Kilisesi'nde nartheksin kuzey ve güney ucunda yer alan bölümlerde¹² ve Kanlıdivane 4 No.lu Kilise'de nartheksin iki kenarında¹³ yer aldığı kabul edilmektedir.

Nartheks ve yan nefler üzerindeki galeriler kapı açıklıklarıyla birbirlerine bağlanırlar. Kapı formları genelde boyuna dikdörtgendir. Bazen kapıların üzerinde sağır kemerler yer alır. Bu tarzdaki kapılara İşikkale Kilisesi, Kanlıdivane 4 No.lu Kilise ve Emirzeli 2 No.lu Kilise'de rastlanır.

Yan neflerdeki galerilere ait arkad sıraları sadece iki kilisede günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar Alahan Doğu Kilisesi ve Canbazlı Kilisesi galeri arkadlarıdır. Her ikisi de sütunlardan oluşur ve gövdelerinde derin yivler vardır. Bu yivler arasında levhalar yer almıştır. Levhaların hangi malzemeye yapıldıkları bilinmemekle birlikte ahşap ya da kireç taşından oldukları kabul edilir¹⁴.

Ayrıca Alahan Batı Kilisesi'nin galeri arkadının restitüsyonu da sütunlarla yapılır¹⁵.

Çatiören Kilisesi galeri arkadlarında ise sütunların yerine ayaklar kullanılmıştır. Burada kullanılan ayaklar, hala kilise içinde yer almaktadır¹⁶.

Galerilerin hemen hepsinin taban kuruluşlarını yitirdikleri görülür. Ancak kalıntılardan tabanları taşıyan kirişlerin hangi yöntemlerle duvarlara oturdukları saptanabilmektedir. Bunda birkaç teknik uygulama söz konusudur;

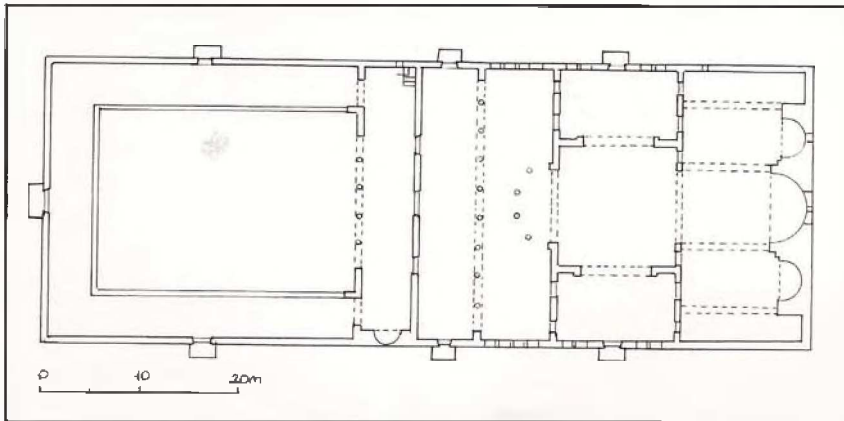
Bunlardan biri, kirişlerin duvarlara açılan yuvalara oturtulmasıdır. Bu teknik, Emirzeli 1 ve 2 No.lu Kilise, Alahan Doğu ve Batı Kilisesi, Çanklar, Çatiören, Hasanalliler, İşikkale ve Üçtepe Kiliseleri, Kanlıdivane 3 No.lu Kilise, Korykos Mezar Kilisesi ve Büyük Kilise, Yanıkhan Kuzey Kilisesi, Uzuncaburç Tapınak Kilisesi ile Cennet Cehennem Tapınak Kilisesi galerileri tabanlarında uygulanmıştır.

Diğer teknikte duvar boyunca yuvalar yerine duvar seviyesinden dışa taşan, ileriye doğru çıkıntı yapan bölüm üzerine enine kirişler düzenli olarak yerleştirilmişlerdir. Bu teknik Kanlıdivane 1 No.lu Kilise'de görülmektedir.

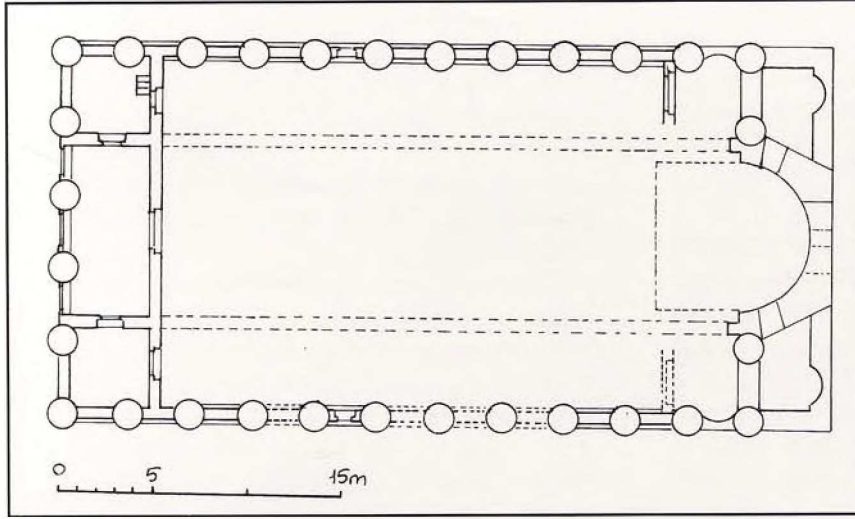
Bir diğer çözüm duvarlara belli aralıklarla konsolların yerleştirilmesidir. Konsollar üzerinde boyuna, bunların üzerinde de tabanı taşıyan enine kirişler yer almıştır. Bu teknik Canbazlı Kilisesi ve Köşkerli Kilisesi (yan nefler ve narthekste), Alahan Doğu Kilisesi (nartheks ve kuzey yan nefinde), Kanlıdivane 4 No.lu Kilise, Çatiören ve Demirciören kiliselerinde (narthekste) uygulanmıştır. Bazen konsolların yanı sıra duvar boyunca ileriye taşan, çıkıntılı bir bölümün yapıldığı görülür. Böyle bir bileşim Demirciören Kilisesi, Kanlıdivane 4 No.lu Kilise ve Öküzlü Transept Kilise'nin yan neflerinde uygulanmıştır.

Farklı planlara sahip galerili kiliseler, Erken Hıristiyan-Bizans Döneminde Doğu Akdeniz Bölgesi'nde İstanbul, Yunanistan ve Anadolu için karakteristiktir. Bunlardan bazıları İstanbul,

Studios Manastırı Kilisesi (450, bazilikal planlı), Chalkopretan Kilisesi (5. yüzyıl ortası, bazilikal planlı)¹⁷, Polyuktos Kilisesi (524-527, kubbeli bazilikal planlı), Hagia Sophia (532-537, kubbeli bazilikal planlı), Hagia Eirene (532, kubbeli bazilikal planlı)¹⁸ ve İznik Hagia Sophia'dır (6. yüzyıl, bazilikal planlı)¹⁹. Side Büyük Kilise (5. yüzyıl, bazilikal planlı)²⁰, Perge A ve B Kiliseleri (4.-5. yüzyıl, transept planlı)²¹ Efes Meryem Ana Kilisesi (400-420, yapının ilk evresi)²²,

Çizim 3 : Korykos mezar kilisesi planı. ((F.Hild-H.Hellenkemper-G.Hellenkemper-Sailes, "Kommagene-Kilikien-Isauren" RBK IV, 1990.213-214 Abb.13)

Çizim 4 : Uzuncaburç tapınak kilisesi. (F.Hild-H.Hellenkemper-G.Hellenkemper-Sailes, "Kommagene-Kilikien-Isaurien" RBK IV, 1990,245-246 Abb.25)

Antalya Cumanin Camii (6. yüzyıl, kubbeli bazilikal plana geçiş örneği)²³, Binbirkilise 32 No.lu Kilise (bazilikal planlı) ile 1 No.lu Kilise (bazilikal planlı) Anadolu örneklerinden bazılarıdır²⁴.

Yunanistan'da ise Selanik, Acheiropoietos Kilisesi (5. yüzyılın ikinci yarısı, bazilikal planlı)²⁵, Hagios Demetrios (5. yüzyıl sonu, transept planlı)²⁶, Philippi A Bazilikası (5. yüzyılın ikinci yarısı, transept planlı)²⁷ ve B Bazilikası (6. yüzyılın ortası, kubbeli bazilikal planlı)²⁸, Lechaion Aziz Leonidas Kilisesi (450-460, kubbeli bazilikal plana geçiş örneği)²⁹ galerili kiliselerdir.

Kilikia ve Isauria bölgesi ile aynı eyalete³⁰ bağlı olan Suriye mimarisi arasında kimi ortak özellikler görülür. Özellikle bu etkileşim Doğu Kilikia bölgesi kiliselerinde dikkati çeker. Ancak buradaki kiliseler de tipki bölgenin geri kalanında olduğu gibi galerilere sahiptir (Alakilise, Anavarza Havari Kilisesi, Hierapolis-Kastabala Kuzey ve Güney Kiliseleri, Kadiri ve Mazılık Kilisesi). Buna karşın Suriye'de ise galerili kiliseler iki yapıyla El Bara (6. yüzyıl, bazilikal planlı)³¹ ve Qasr ibn Wardan (564, kubbeli bazilikal planlı)³² ile temsil edilmiştir. Böylece Kilikia ve Isauria bölgesinin kiliseleri her ne kadar mimari öğelerin bir araya gelmesinde komşu Suriye etkisini ortaya koysa da, galerili olmalarıyla başkent ve çevresinin özelliğini gösteren kiliseler olarak dikkati çeker³³.

Suriye Bölgesi liturjik kaynaklarında erken dönemlerden başlayarak kadın ve erkeklerin kilise içinde farklı bölümlerde bulunmaları zorunluluğundan bahsedilir. Konuyla ilgili ilk kaynak bir piskopos tarafından 3. yüzyılın ilk yarısından Grekçe yazılmış olan Didaskalia'dır. Bu yazılı kaynağın 12. bölümünde kilisenin batısında kadınların, doğusunda ise erkeklerin yer almaları gerektiği belirtilir³⁴. Burada söz konusu olan kilise,

tek mekandan oluşan bir yapı olarak kabul edilir³⁵. 380 yılında Antakya'da yazılan bir diğer kaynak Havari Kanunları'nda (2,57) kadınlar ve erkeklerin kilise içinde ayrı oturmalarının yanı sıra kiliseye de ayrı kapılardan girmeleri gerektiği yazılıdır³⁶. Buna göre erkekler ruhban sınıfıyla birlikte kilisenin güney cephesindeki, diğerine göre daha zengin süslemeli doğu portalinden, kadınlar ise henüz Hıristiyan olmayanlarla birlikte batı portalinden kiliseye girmelidir. Burada söz konusu olan kilise, tek mekandır ya da birden fazla nef sahibi.

Cemaat, yapı birden fazla nef sahip olduğunda orta nefte, tek mekanlı yapıda ise mekânın ortasında yer almıştır³⁷. Bu düzende de yine kadınlar batıdaki, erkekler doğudaki yerlerini korumuşlardır. 5.ve 7. yüzyıllar arasında yapılan Kuzey Suriye Bölgesi kiliselerinde farklı planlara göre ya orta mekânın ya da orta nefin ortasında bu bölge yapılarına özgü "Suriye Beması" bulunmaktadır³⁸. Bu tür bemaya sahip yaklaşık elli kilise tespit edilmiştir³⁹. Bu bemanın, batıda yer alan kadınları, doğuda yer alan erkeklerden ayırmak amacıyla yapıldığı kabul edilir⁴⁰. 5. yüzyılda kaleme alınan Testamentum Domini içinde ise üç nefli olması gerektiği vurgulanan kilisede, yine kadın ve erkeklerin nerede durmaları gerektiği belirtilmektedir⁴¹. Buna göre yan neflerden birinde kadınlar, diğerinde erkekler yer almalıdır. Bu neflerin hangisinde kimin yer alacağı belirtilmemesine rağmen, C. Strube erkeklerin güney, kadınların kuzey yan nefte yer aldıklarını belirtir⁴². Testamentum Domini'de tarif edilen oturuş düzeni, Erken Hıristiyan kiliseleri içinde, cemaatin geçerli oturuş düzeni olarak kabul görmüştür.

Suriyeli kaynaklar dışında Gazalı Chorikios kaynak gösterilerek, kiliselerdeki galerilerin kadınların dini ayin sırasında erkeklerden ayrı yerde bulunmaları için yapıldıkları kabul edilir⁴³. Ancak bazı önemli İstanbul kiliselerinde (Hagia Sophia gibi) galeriler, imparator ve imparator yakınlarına hizmet etmiştir. Bu kişiler dini ayine güney galeriden katılmışlardır⁴⁴.

Aynı eyalete bağlı, Suriye ile mimari açıdan benzer özellikler göstermesine rağmen, Kilikia ve Isauria kiliseleri galerilere sahip olmalarıyla Suriye'den ayrılıp, başkent İstanbul'un etkisini yansıtır.

İncelediğimiz bölgede galeriler, kadınlar için

düşünölmüş mekanlar olmalıdır. Kilikia ve Isauria'da Suriye Bölgesi'nin kadın ve erkeklerin kilise içinde ayrı bölümlerde bulunmaları gerektiği düşünögesi kabul görmüş, ancak uygulamada Suriye değil, başkent özelliği benimsenmiştir.

DIE EMPOREN IN DEN KIRCHEN IN KILIKIEN UND ISAURIEN ZUSAMMENFASSUNG

Basiliken in Kilikien und Isaurien haben in der Regel über den Seitenschiffen und dem Narthex Emporen. Diese haben sich zwar nicht erhalten, doch zeigen die noch vorhandenen Bauten deutlich, wie sie einst errichtet waren. Es lassen sich vier verschiedene Techniken für ihren Einbau feststellen:

1. In den Längswänden der Seitenschiffe sind dichte Reihen von Balkenlöchern vorhanden. Sie haben die Querbalken getragen, die in Nord-Süd-Richtung lagen. Entsprechend finden sich an den Schmalwänden des Narthex Balkenlöcher, die Querbalken in Ost-West-Richtung getragen haben: z.B die Kirchen I und II in Emirzeli, die Westkirche und die Ostkirche in Alahan, die Kirchen in Çanklar, Çatıören, Hasanlaliler, İşikkale und Üçtepe, die Kirche III in Kanlıdivane, die Grabeskirche und die Großkirche in Korykos, die Nordkirche in Yanıkhán, die Tempelkirche in Uzuncaburđ, die Tempelkirche in Cennet Cehennem.

2. Mitunter ist lediglich ein Rücksprung in der Wand vorhanden. Auf ihm konnten die Querbalken aufgelegt werden, die die Empore trugen. Ein Beispiel ist die Kirche I in Kanlıdivane.

3. Eine andere Technik für den Einbau von Emporen sind Konsolen, die in die Längswände der Seitenschiffe eingesetzt werden. Die Konsolen trugen Laufbalken, auf denen Querbalken lagen, um die Böden der Emporen zu tragen, beispielsweise in den Seitenschiffen und in dem Narthex in der Canbazlı, Köşkerli, in dem nördlichen Seitenschiff und in dem Narthex in der Ostkirche Alahan, die Kirche IV in Kanlıdivane, die Kirche in Çatıören und Demirciören.

4. Die beiden letztgenannten Techniken konnten auch miteinander kombiniert werden, so daß der Rücksprung in der Wand noch durch Konsolen vergrößert wurde: in den Seitenschiffen der Kirche IV in Kanlıdivane, der Querschiffkirche in Öküzlü und der Kirche in Demirciören.

Die das Mittelschiff von den Seitenschiffen trennenden Arkaden sind sehr selten bewahrt, obwohl die Wände der Kirchen oft gut erhalten sind. Beispiele für Arkaden sind in der Kirche II in Emirzeli (die nördliche Arkade), in den Kirchen

Canbazlı und Hasanlaliler (südliche Arkaden), in der Kirche İşikkale und in der Ostkirche in Alahan (beide Arkadenreihe) zu sehen.

Die erhaltenen Befunde zeigen, daß die Arkaden der Emporen meistens auf Säulen ruhten, wie die Ostkirche in Alahan und die Kirche in Canbazlı. Nur die Kirche in Çatıören zeigt Steinpfosten.

Die kilikischen und isaurischen Kirchen mit Emporen sind im 5. und am Anfang des 6. Jhs. errichtet worden. In dieser Zeit besitzen die Kirchen im östlichen Mittelmeergebiet, mit den Schwerpunkten in Konstantinopel, Griechenland und Kleinasien, in der Regel Emporen, sogar, wenn sie einen anderen Grundriß als die Basilika zeigen. Emporen sind somit charakteristisch für die frühchristlich-frühbyzantinische Zeit für die Kirchen in Kilikien und Isaurien.

In Syrien dagegen, das sonst Gemeinsamkeiten in der Ausgestaltung der Kirchen, vor allem mit denen in Ost-Kilikien, aufweist und das zu derselben Diözese wie Kilikien und Isaurien gehörten, sind Emporen die Ausnahme geblieben. Es ist daher anzunehmen, daß die Emporen ein Einfluß hauptstädtischer Architektur sind und nicht mit Syrien, sondern mit dem ägäischen Raum und Konstantinopel zu verbinden sind. Während in den Kirchen Konstantinopels die Emporen dem Kaiser und seinem Hofstaat dienen konnten, waren sie ansonsten in der Regel für die Frauen gedacht. Dieses läßt sich auch aufgrund der schriftlichen Quellen annehmen.

Wie die Zugänge zu den Emporen gestaltet waren, läßt sich in der Regel nicht mehr feststellen. Daher sind einige Reste, die sich in Kilikien und Isaurien erhalten haben, von besonderer Bedeutung. Dort bestanden die Treppen aus Stein und befanden sich meistens im Narthex, wie die Querschiffkirche und die Grabeskirche in Korykos, die Tempelkirche in Uzuncaburđ belegen, in Ausnahmefällen sind sie auch im Seitenschiff, wie die Kirche II in Emirzeli zeigt. Für andere Kirchen werden hölzerne Treppenkonstruktionen angenommen, wie für die Ostkirche in Alahan, die Kirche in Canbazlı, die Kirche IV in Kanlıdivane und die Querschiffkirche in Öküzlü, von denen sich aber nichts erhalten hat.

NOTLAR

- * Yrd. Doç. Dr. Ayşe AYDIN, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Mersin/TÜRKİYE
- 1 Delvoye (1971) 133 Kilise mimarlığında nartheks ve yan nefler üzerinde yer alan mekanlara "galeri" denir. Hıristiyanlığın serbest bir din olarak 313 Milano Fermanı ile tanınmasını izleyen Konstantin Dönemi ve sonrasında, Akdeniz Bölgesi'ndeki kiliselerin çoğu galerili olarak yapılmıştır. Bunun en erken örneklerinden biri de Hıristiyanlar için manevi değeri büyük olan Kudüs'deki Mezar Kilisesi'dir (4.yüzyıl) (Bkz.Krautheimer (1986), 60 vd. Fig. 27 A-B)
 - 2 F. Hild- H. Hellenkemper, Kilikien und Isaurien, TIB 5, Band I, 1990, 190. Taban mozaiklerinden 425 yılında yapıldığı anlaşılan Anamur'daki Havari Kilisesi galerilere sahip tarihlenebilen bir örnek olması açısından önemlidir.
 - 3 S. Hill, The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria, 1996, 20; O. Feld, "Die beiden Kirchen in Hierapolis Kastabala", Studien zur spätantiken und byzantinischen Kunst, F.W Deichmann gewidmet I, 1986, 81; O. Feld, "Kleinasien", Spätantike und frühes Christentum, 1977, 157
 - 4 RBK IV (1990) 216. Bu kilisede yan nefler üzerinde değil, sadece nartheks üzerinde galeri yer almıştır.
 - 5 A. Aydın, Emirzeli. Eine hellenistische bis spätantike Siedlung im Rauhen Kilikien, 1998, 21 vd. Abb. 7
 - 6 RBK IV (1990) 216 vd.
 - 7 E. Herzfeld- S. Guyer, Meriamlik und Korykos, MAMA II, 1930, 126 vd.
 - 8 RBK IV (1990) 218 Kilise avlusunun kuzey ve güney köşelerindeki kare planlı mekanlarda nartheks ve yan neflerdeki galerilere geçişi sağlayan merdivenlerin olması gerektiği belirtilir.
 - 9 RBK IV (1990) 242 vd.
 - 10 RBK IV (1990) 257 vd. Abb. 32
 - 11 S. Eyice, "Un site byzantin de la Cilicie: Öküzlü et ses basiliques" Rayonnement grec (Hommages a Charles Delvoye),1982, 364
 - 12 Eyice (1979) 26
 - 13 S. Eyice, "Silifke Çevresinde İncelemeler: Kanlıdivan (Kanytelleis-Kanytelideis) Basilikalari (Bir Önçalışma)" Anadolu Araş 4-5, 1976-1977, 1977, 430
 - 14 Eyice (1979) 27 Canbazlı Kilisesi galeri levhalarının ahşap malzemeden yapıldığı belirtilir.
 - 15 M. Gough, Alahan. An Early Christian Monastery in Southern Turkey, 1985, Fig. 22
 - 16 O. Feld, "Bericht über eine Reise durch Kilikien" IstMitt 13/14, 1964, 106 O. Feld de aynı konuya dikkat çeker.
 - 17 Müller-Wiener (1977) 147-152 Abb.138 Studios Manastırı Kilisesi; 232 Abb. 263 Chalkopretan Kilisesi
 - 18 Müller-Wiener (1977) 190 vd. Abb. 205 Polyuktos Kilisesi; 84 vd. Abb. 75 Hagia Sophia; 112 vd. Abb. 95 Hagia Eirene
 - 19 S. Möllers, Die Hagia Sophia in İznik/Nikaia, 1994, Abb. 8 - 9
 - 20 A.M. Mansel, Die Ruinen von Side, 1963, 82. 164.
 - 21 H. Rott, Kleinasiatiscche Denkmäler, 1908, 49 Abb. 19; 51 Abb. 21
 - 22 Gkioles (1994) 230 Abb. 130
 - 23 G. Grassi, "Precisazioni sulla Panaghia di Antalya", Milion I, 1988, 83 vd. Abb. 1-2
 - 24 M. Restle, "Binbirkilise", RBK I, 1966, 690 vd.; S. Eyice, Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman Çevresinde Arkeolojik İncelemeler, 1971, Res. 9, 145 vd.
 - 25 Krautheimer (1986) 100 Fig. 50-52; E. Kourkoutidou-A. Tourta, Spaziergänge durch das byzantinische Thessaloniki, 1997, 184 vd.
 - 26 Gkioles (1994) 256 Abb. 165
 - 27 Gkioles (1994) 259 Abb. 170
 - 28 Mango (1986) 91 Abb. 121
 - 29 G. Stanzl, Längsbau und Zentralbau als Grundthemen der frühchristlichen Architektur, 1979, Taf. 14
 - 30 G. Ostrogorsky, Bizans Devleti Tarihi, 1995, 32 vd.
 - 31 H. Glück, Der Breit- und Langhausbau in Syrien, 1916, Lev. III, Abb. 43
 - 32 H.C. Butler, Early Churches in Syria 4th.-7th. Centuries, 1929, 167 Fig. 178
 - 33 O. Feld, "Die Kirche in Canbazlı im Rauhen Kilikien" Festschrift für Johannes Langner, 1997, 22
 - 34 A.M. Schneider, "Liturgie und Kirchenbau in Syrien" NachrAkGött 3, 1949, 49
 - 35 Großmann (1973) 44
 - 36 Descoedres (1983) 37 vd.; Strube (1996) 44
 - 37 Großmann (1973) 44
 - 38 T. Ulbert, "Resafa- Sergiupolis Archäologische Forschungen in der Nordsyrischen Pilgerstadt", Syrien von Aposteln zu den Kalifen, 1993, 119 Abb. 7; Ayrıca diğer örnekler için bkz. G. Tchalenko, Églises Syriennes á Béma, 199, 1 vd.
 - 39 E. Renhart, Das syrische Bema, 1995, 32 vd.
 - 40 Descoedres (1983) 75
 - 41 I. E. Rahmani (Ed.), Testamentum Domini Jesu Christi, 1899, I/19

- ⁴² Strube (1996) 44
⁴³ Delvoye (1971) 130 vd.; C. Mango, *The Art of the Byzantine Empire 312-1453*, 1986, 71; C. Strube, *Die westliche Eingangsseite der Kirchen von Konstantinopel in justinianischer Zeit*, 1973, 164
⁴⁴ Delvoye (1971) 131

KISALTIMA VE BİBLİYOGRAFYA

- Delvoye (1971)** C. Delvoye, "Empore" RBK II, 1971, 129-144
- Descoedres (1983)** G. Descoedres, *Die Pastophorien im syro-byzantinischen Osten*, 1983
- Eyice (1979)** S. Eyice, "La Basilique de Canbazlı en Cilicie" *Zograf* 10, 1979, 22-29
- Müller-Wiener (1977)** W. Müller-Wiener, *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls*, 1977
- Gkioles (1994)** N. Gkioles, *Palaiochristianike technē. Naodomia*, 1994
- Großmann (1973)** P. Großmann, *S. Michele in Africisco zu Ravenna*, 1973
- RBK IV (1990)** F. Hild- H. Hellenkemper- G. Hellenkemper-Salles, "Kommagene-Kilikien-Isaurien" RBK IV, 1990, 182-356
- Krautheimer (1986)** R. Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, 1986
- Mango (1986)** C. Mango, *Byzanz*, 1986
- Strube (1996)** C. Strube, *Die "Toten Städte". Stadt und Land in Nordsyrien während der Spätantike*, 1996